پیمان سلیمانی روزبهانی[1]

خانه‌باغ صدرمیرحسینی در کرمان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۱۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۴
doi 10.22034/9.1.46

چکیده

خانه‌باغ صدرمیرحسینی، از جمله معدود خانه‌های موجود در محلهٔ آتشکدهٔ کرمان است که از جنبه‌های مختلف تاریخی و معمارانه قابل توجه است. این بنای فاخر که متعلق به دورهٔ حکومت پهلوی دوم است با شرایط و ویژگی‌های خاص خود به‌عنوان یکی از آثار تاریخی. فرهنگی، در دورهٔ گذار از سنت به مدرنیته بر اساس اصول معماری اصیل ایرانی بنا شده و متعلق به اقلیت زرتشتی است که در حاشیهٔ شمالی خیابان شهداء (زریسف) در جوار دیگر خانه‌باغ‌های موجود در منطقه زرتشتی‌نشین کرمان قرار گرفته است.

انتخاب این خانه‌باغ به دلیل فرم، ابعاد و ساختار معماری خاص آن و دیگر اینکه عدم وجود منابع مطالعاتی پیرامون آن، قابلیت معرفی به‌عنوان الگویی خاص از خانه‌باغ بود. همچنین وجود فضاهای داخلی خاص آن همچون حمام و چاه آب گاوگرد و حوض آبی بزرگ، زیبا و منحصربه‌فرد که همین موضوع اهمیت پرداختن به آن را دوچندان می‌کرد. از طرفی دیگر در معرض فرسایش و زوال قرارگرفتن خانه‌باغ صدرمیرحسینی به‌دلیل متروکه شدن از دیگر دلیل انتخاب آن به‌عنوان موضوع این پژوهش بود.

لذا مقاله پیش رو با هدف معرفی این خانه‌باغ در بافت زرتشتی‌نشین کرمان، بر پایهٔ جمع‌آوری اطلاعات به‌شیوه اسنادی، مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت‌ها و مشاهدات میدانی سعی در بررسی ویژگی‌های بنا به‌منظور ارتقاء سطح شناخت جامعه نسبت به گونه‌ای از تیپولوژی مسکن (خانه) زرتشتیان کرمان و معرفی آن در ایران و به‌ویژه شهر کرمان را دارد.

کلیدواژه‌ها: خانه، خانه‌باغ، بافت تاریخی، اقلیت زرتشتی، معماری پهلوی، کرمان

۱. کارشناس ارشد مرمت و احیاء ابنیه و بافت‌های تاریخی؛ مدیر پایگاه میراث فرهنگی بافت تاریخی کرمان.

Email:peymansoleymani57@gmail.com

مقدمه

محلهٔ آتشکده کرمان بافت مسکونی محدوده پیرامون آتشکدهٔ زرتشتیان کرمان در محدودهٔ شمالی خیابان شهداء (زریسف)، تنها محلهٔ باقی‌مانده از سکونتگاه‌های زرتشتیان در این شهر است. الگوی معماری و فضایی این بافت در گذشته به صورت خانه‌باغ بوده است و ساکنان آن هم اغلب زرتشتی بوده‌اند، اما به مرور زمان در این بافت تغییراتی صورت گرفته و کیفیت و ارزش مسکونی آن تنزل یافته است. برخی از این تغییرات در پی خیابان‌کشی‌های دورهٔ پهلوی صورت گرفته و با رشد شهر و گسترش محلات جدید ادامه یافته است. متأسفانه اقتضائات جامعهٔ مدرن به فرسودگی و تخریب این دست بافت‌های قدیمی در شهر کرمان شدت بخشیده و با خروج ساکنان اصلی به فراموشی هویت تاریخی آنها انجامیده است.

خانه‌باغ صدر میرحسینی نیز از جمله معدود خانه‌های موجود در محلهٔ آتشکدهٔ کرمان است که از جنبه‌های مختلف تاریخی و معمارانه قابل توجه است. این بنا با پلاک ثبتی ۳۲۸/۳۸۲۷/۳۸۲۳/۳۸۲۲ در جبههٔ شمالی خیابان شهداء (زریسف)، نبش چهارراه انقلاب قرار دارد. سابقهٔ اسکان و شکل‌گیری محلهٔ مسکونی زرتشتیان در این منطقه به دورهٔ قاجاریه بر می‌گردد (تصویر ۱). مقالهٔ حاضر به معرفی این بنا و نیز بررسی ساختار کالبدی آن می‌پردازد.

پیشینهٔ تحقیق

بر اساس بررسی‌های انجام شده پیرامون خانه‌باغ‌های زرتشتی موجود در کرمان، مشخص گردید که تا کنون تنها پژوهش‌های صورت‌گرفته پیرامون بنای مذکور، بر اساس تفاهم‌نامه منعقده فی‌مابین ادارهٔ کل میراث فرهنگی، صنایع دستی

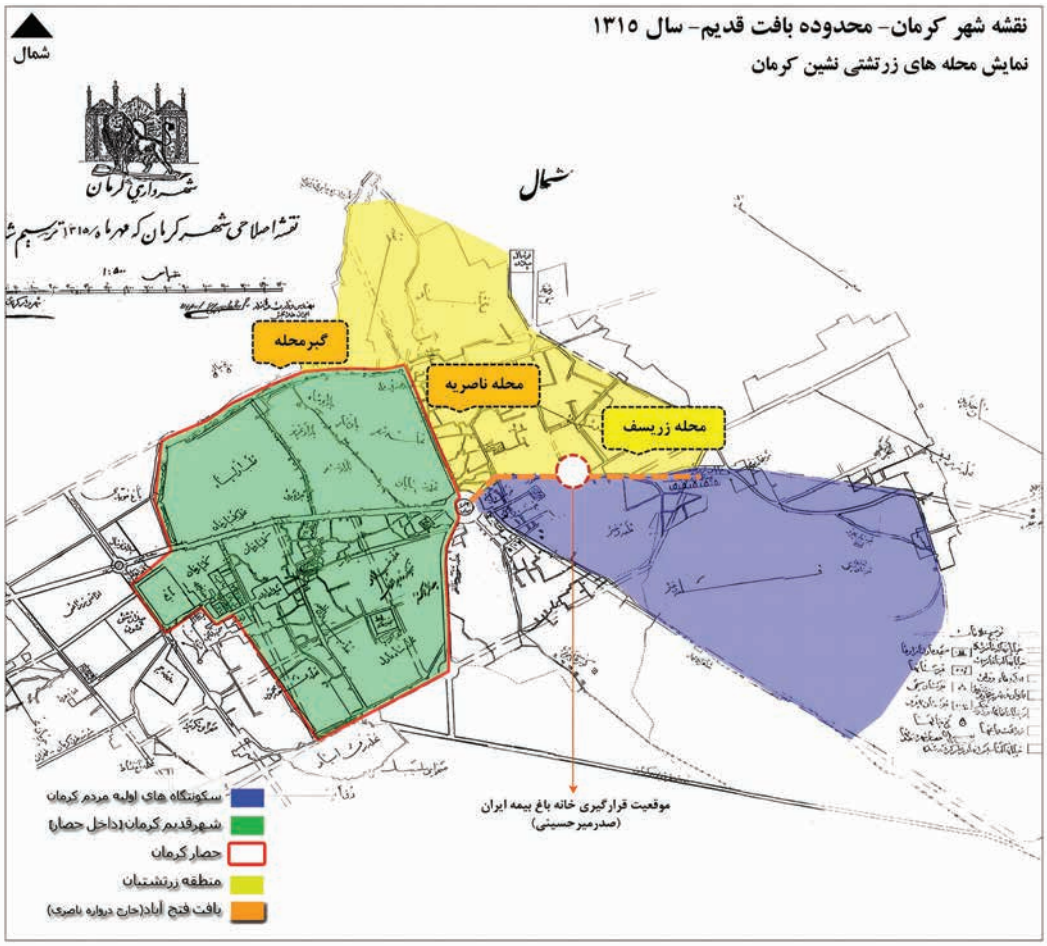

تصویر ۱. نمایش محدودهٔ محله‌های زرتشتی‌نشین و موقعیت خانه‌باغ صدرمیرحسینی در کرمان، مأخذ: سلیمانی روزبهانی، ۱۳۹۸

و گردشگری استان کرمان و شرکت سهامی بیمه ایران، انجام پروژه مستندسازی جهت ثبت این اثر در فهرست آثار ملی کشور بوده که در تابستان ۱۴۰۰ توسط پایگاه میراث فرهنگی بافت تاریخی کرمان صورت گرفته و همچنین طرح مرمت و ساماندهی این بنا که با همکاری شرکت مهندسان مشاور طرح گارنو در پائیز ۱۴۰۱ تهیه گردید. همچنین در محدودهٔ مکانی موضوع مورد پژوهش نیز دو مورد مطالعهٔ موردی صورت گرفته است: ۱. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد پیمان سلیمانی روزبهانی است که در بهمن‌ماه ۱۳۹۲ با موضوع طرح احیاء و ساماندهی خانه‌باغ فریدون سروشیان در دانشکدهٔ معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی انجام شده؛ و ۲. مقاله‌ای با عنوان خانه‌باغ فریدون سروشیان در کرمان که در نشریهٔ گلستان هنر، شمارهٔ ۱۸، زمستان ۱۳۹۸ به چاپ رسیده، لازم به ذکر است که این بنا که در همسایگی خانه‌باغ صدرمیرحسینی می‌باشد.

پیشینهٔ تاریخی بنا

این بنا که به خانه‌باغ صدرمیرحسینی معروف است طبق سند مالکیت ملک، متعلق به فرخ‌تاج صدرمیرحسینی، فرزند محمد و همسر ابوالحسن صدرمیرحسینی بوده که در سال ۱۳۳۸ هجری شمسی توسط وی از مالک اصلی آن (آقای ایرج پورزند) که یکی از زرتشتیان ساکن کرمان بوده خریداری گردید و سپس در سال ۱۳۶۴ هجری

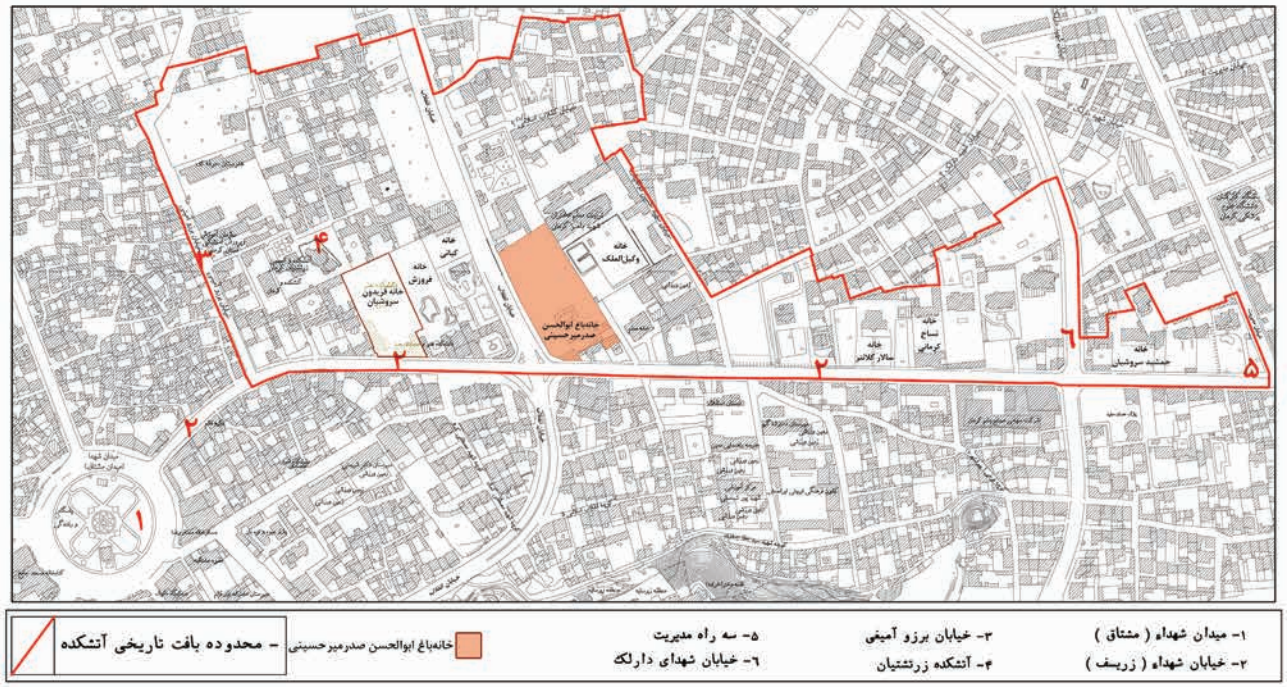

تصویر ۲. نقشه شهری محدودهٔ بافت ثبت میراث ملی آتشکدهٔ کرمان در سال ۱۳۸۵ و موقعیت عناصر شاخص موجود در آن، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

تصویر ۳. نمایش موقعیت قرارگیری خانه‌باغ صدرمیرحسینی نسبت به خانه‌های همجوار آن در عکسی هوایی تطبیقی سال ۱۳۳۵، مأخذ: نگارنده، برگرفته از سازمان نقشه‌برداری کشور

تصویر ۴. نمایش موقعیت قرارگیری خانه‌باغ صدرمیرحسینی نسبت به خانه‌های همجوار آن در عکس هوایی تطبیقی سال ۱۳۸۵، مأخذ: نگارنده، برگرفته از سازمان نقشه‌برداری کشور

تصویر ۵. بزرگنمایی موقعیت خانه‌باغ صدرمیرحسینی نسبت به دیگر خانه‌های همجوار در محدوده مورد نظر مأخذ: نگارنده، برگرفته از عکس هوایی سال ۱۳۸۴، سایت Google maps

شمسی، شرکت سهامی بیمه ایران آن‌را خریداری نمود که در حال حاضر نیز در تملک این شرکت می‌باشد.

از بررسی‌های به‌عمل آمده و تحقیقات میدانی و بررسی نقشه و فرم معماری بنا در مقایسه با نمونه‌های موردی مشابه موجود در همجواری آن (تصاویر ۲-۵)، می‌توان زمان ساخت این بنا را دورهٔ پهلوی دوم تخمین زد.

ابوالحسن خان از طرف پدری نوهٔ میرزاحسین خان راینی حاکم کرمان در دوره زندیه بود (وزیری کرمانی، ۱۳۶۴). ابوالحسن‌خان در سال ۱۳۲۴ هجری شمسی با درجه سروانی از نظام استعفاء داده و به دنبال فعالیت در حوزه کشاورزی می‌رود. ولیکن امور کشاورزی و شخصی ایشان یکی دو سال بیشتر طول نمی‌کشد و در سال ۱۳۲۵ هجری شمسی روی به سیاست آورده و از جمله اعضای انجمن شهر کرمان و نیز رئیس این انجمن می‌گردد.

وی هفدهمین شهردار کرمان در دورهٔ قبل از انقلاب اسلامی بوده که از اقدامات عمرانی و اصلاحی ابوالحسن صدرمیرحسینی می‌توان به این موارد اشاره کرد: احداث خیابان‌های ایرانشهر، مقابل پست و تلگراف (مخابرات) از چهارراه بانک ملی تا خیابان جم (قرنی) یا (دادور)، از میدان محل تلاقی خیابان‌های مسجد امام خمینی(ره) (ملک)، طالقانی تا میدان ژاندارمری (قرنی) و آسفالت آنها و همچنین تکمیل آسفالت خیابان‌های کاظمی، صمصام (فلسطین) و نام‌گذاری و نصب خیابان‌های خواجوی کرمانی، وثوق‌السلطنه دادور و مادر (کوچه ماهانی) که برای اولین بار در کرمان طی تشریفاتی انجام شد. ابوالحسن صدرمیرحسینی در تاریخ ۲۷ دی‌ماه ۱۳۳۹ هجری شمسی از سِمت شهرداری کرمان استعفاء داد. وی در شنبه سوم اسفندماه ۱۳۴۲ هجری شمسی در حالی که کشور درگیر اصلاحات ارضی بود در سن ۶۸ سالگی به سبب سکتهٔ مغزی در کرمان درگذشت (سایت خبری تحلیلی یک صفحه). این خانه در گذشته کاربری مسکونی داشته و به‌عنوان یکی از عناصر شاخص و ارزشمند بافت تاریخی موجود در محدودهٔ مذکور تمامی ویژگی‌های محیطی، اجتماعی، تاریخی و فرهنگی بافت مسکونی مذکور را داراست (تصاویر ۶-۱۱).

تصویر ۶. نمای شمالی کوشک خانه‌باغ، مأخذ: نگارنده

تصویر ۷. تصویر حوض آب و نقشه ترسیم شده آن، مأخذ: نگارنده

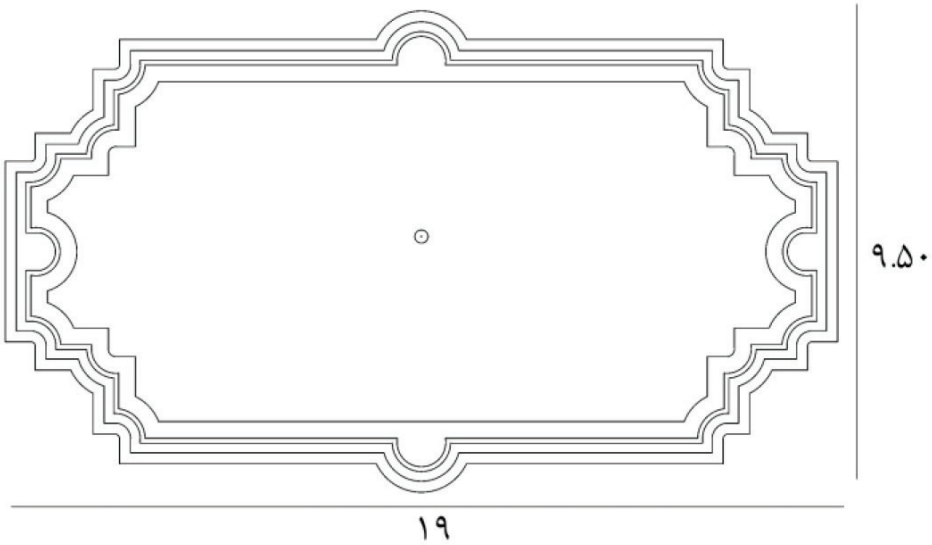

تصویر ۸. نمای جنوبی کوشک، مأخذ: نگارنده

تصویر ۹. نمای جنوبی و غربی کوشک خانه‌باغ، دید از جانب درب ورودی حیاط، مأخذ: نگارنده

تصویر ۱۰. نمای شرقی کوشک، مأخذ: نگارنده

تصویر ۱۱. نمای غربی کوشک، مأخذ: نگارنده

شکل و فرم

واژه‌شناسی خانه‌باغ

در برخی از خانه‌های بزرگ شهری و اعیان‌نشین، در بخشی از زمین، باغی طراحی می‌شد و نحوه ترکیب آن با فضاهای خانه به‌صورت‌های متنوع انجام می‌گرفت. وسعت و موقعیت این‌گونه باغ‌ها «خانه‌باغ» از یک‌سو با ثروت و قدرت صاحب آن متناسب بود و از سویی دیگر تابع خصوصیات و امکانات محیطی شهر بود. غالباً این‌گونه خانه‌باغ‌ها در پیرامون یا بیرون از بافت شهری قرارداشتند (نعیما، ۱۳۸۵: ۲۸).

گونه‌شناسی باغ

الف. انواع باغ بر اساس موقعیت قرارگیری

باغ واقع در محیط‌های کم‌شیب و هموار: مانند باغ فین کاشان و باغ ارم شیراز

باغ واقع در روی تپه: مانند باغ تخت شیراز و قصر قاجار تهران

باغ آبی: مانند ائل‌گلی تبریز

باغ واقع در کنار رودخانه: مانند کاخ آئینه اصفهان در دوران صفوی

باغ‌خانه: مانند خانه‌باغ تاریخی پیرنیا و معصومی در نائین، خانه‌باغ نو طبس، خانه‌باغ رسول حسینی اصفهان، خانه‌باغ باکوچی کاشان (همان‌جا).

ب. دسته‌بندی باغ‌ها بر اساس کارکرد

باغ میوه: ساده‌ترین باغ از لحاظ طراحی و سودمندترین نوع از لحاظ اقتصادی

باغ سکونتگاهی یا باغ‌خانه: باغی که بسیاری از اعیان و رجال، عمارت مسکونی خود را در آن می‌ساختند.

باغ سکونتگاهی ـ حکومتی: باغی که در شهرهای کوچک فاقد تشکیلات اداری و نظامی، حاکم شهر در آن سکونت می‌کرد و علاوه بر عمارت مسکونی دارای عمارتی برای اشتغال به امور حکومتی نیز بود.

باغ حکومتی: باغی در پایتخت‌ها و شهرهای مهم کشور که در آن طراحی فضاهای سکونتگاهی و دیوانی و خدماتی به نحوی بود که اختلالی میان فعالیت‌ها ایجاد نگردد.

باغ ـ مزار: نوعی باغ که غالباً تمام یا بخشی از عرصه آن به مزار اختصاص یافته است.

باغ ـ مدرسه: نوعی از باغ که در آن مدرسه یا خانقاه بوده است مانند باغ و مدرسه خان شیراز (همان: ۲۴).

پ. دسته‌بندی خانه‌باغ بر اساس خصوصیات فضای مسکونی

۱) خانه‌باغ‌هایی که فضای مسکونی آنها تنها سطح اندکی از کل باغ را اشغال می‌کند یعنی ساختمان یا کوشک مسکونی در یک باغ قراردارد که از این نمونه می‌توان خانه قوام (نارنجستان قوام) شیراز را نام برد.

۲) باغ‌های کوچکی که در پشت یا جنب یک عمارت مسکونی قرار دارند. در این نوع خانه‌باغ، عموماً بهترین بخش خانه به‌نحوی ساخته می‌شده که از یک‌سو منظری به باغ داشته باشد. یک نمونه از این دست می‌توان خانه پیرنیا در نائین را نام‌برد. لازم به ذکر است که این‌گونه خانه‌باغ‌ها در اکثر موارد، در محدوده حصار شهر جای داشته‌اند (همان: ۲۸).

از این‌رو بازشناسی کالبدی خانه‌باغ‌های موجود در محدودهٔ موضوع مورد پژوهش به‌منظور دستیابی به الگوهای ساختاری در نظام شکل‌گیری و استقرار آنها در منطقه و میزان تأثیرپذیری آنها در شکل بافت شهری الزامی است. لذا طی این مبحث به بررسی مشخصات معماری، کالبدی و فرهنگی

تصویر ۱۲. چگونگی دسترسی‌ها در محدودهٔ بنای مورد نظر، مأخذ: نگارنده، برگرفته از سایت Googlemap

بنای خانه‌باغ صدرمیرحسینی و بستر شکل‌گیری آن در جهت دستیابی به الگوی کلی آن خواهیم پرداخت. عمارت اصلی باغ به‌صورت کوشکی مرکزی، واقع در ابتدای زمین که در راستای محور شمالی- جنوبی دارای تقارن است در قالب یک باغ‌خانه طراحی شده و دارای چهارنمای بیرونی و مستقل می‌باشد. ساختار کلی خانه‌باغ به‌صورت یک مستطیل با کشیدگی شمالی جنوبی است که دارای یک ورودی است که در جانب جبهه جنوب غربیِ بنا واقع در خیابان شهداء «زریسف»، نبش چهار راه انقلاب است (تصویر ۱۲).

این خانه‌باغ در زمینی با مساحت تقریبی ۱۲۰۰۰ مترمربع احداث گردیده است. ساختمان اصلی باغ (کوشک) دارای دو محور تقارن در پلان و همچنین در نما بوده که به‌صورت دو اشکوب (طبقه) شامل طبقهٔ همکف و زیر همکف (زیرزمین) ساخته شده و نسبت به بناهای پیرامون خود در محدودهٔ بافت مسکونی مورد نظر کاملاً شاخص است (تصاویر ۱۳-۱۸).

نحوهٔ قرارگیری سایت و بنا

در این مورد نیز نمی‌توان قائل به جبر اکولوژیک بود و ادعا کرد که شکل بنا را موقعیت آن بر زمین یا موقعیت آن در شهر یا روستا تعیین می‌کند. اگرچه این موضوع اهمیت دارد، اما هرگز به‌تنهایی برای توجیه اشکال متنوع بناها کافی نیست. در حالت کلی موقعیت طبیعی بستر بنا عامل تعیین‌کنندهٔ شکل بنا نیست. جانمایی عناصر تشکیل دهندهٔ یک بافت روستایی یا شهری، تنها متأثر از اقلیم، جهات شبکه ارتباطی و دسترسی نیست بلکه؛ تابع ویژگی‌های مذهبی، فرهنگی و اجتماعی نیز است. این خانه‌باغ نیز در راستای شمال غربی- جنوب شرقی قراردارد که به همین واسطه از بهترین

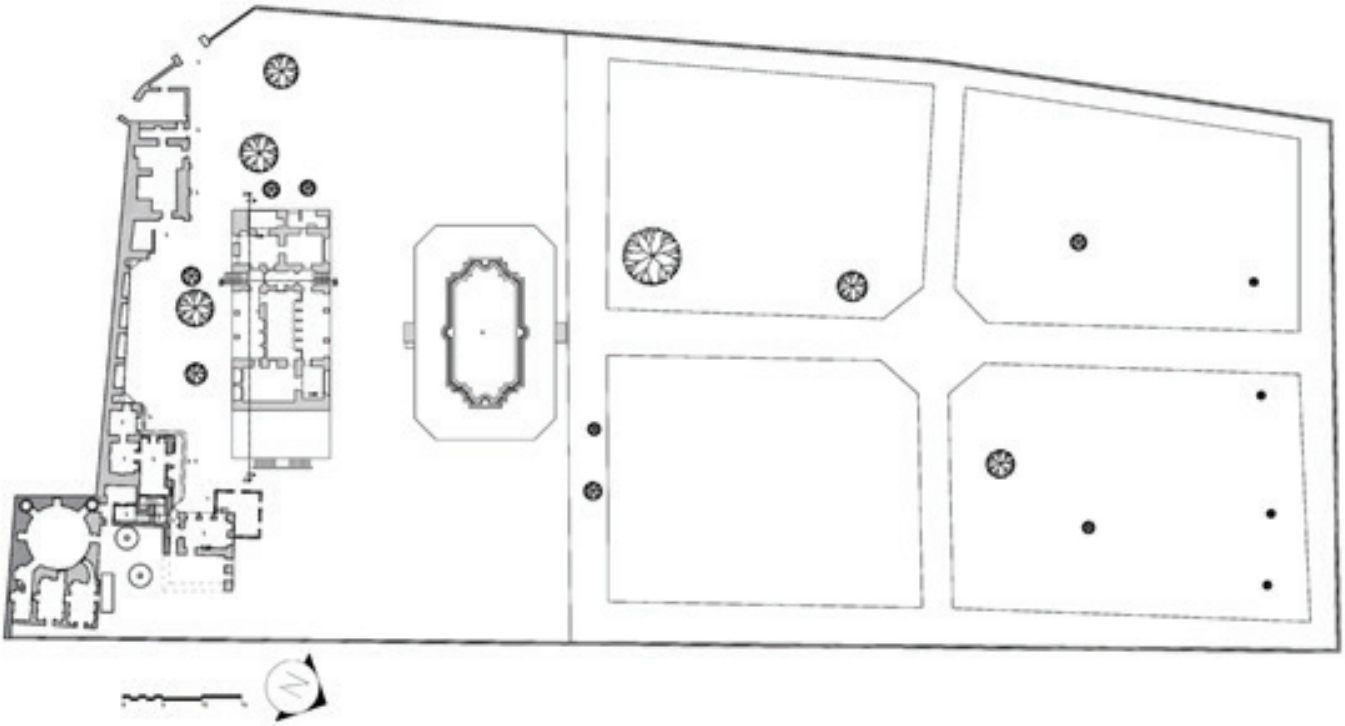

تصویر ۱۳. سایت‌پلان تهیه شده از خانه‌باغ، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

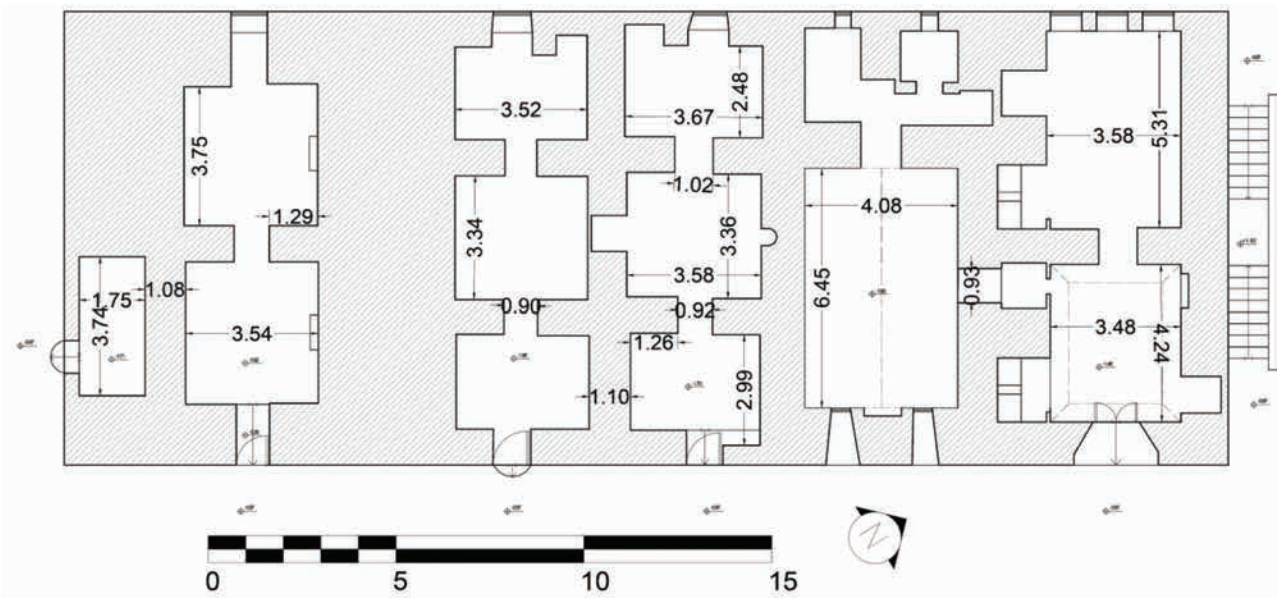

تصویر ۱۴. پلان زیرزمین تهیه شده از کوشک خانه‌باغ (اندازه گذاری)، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

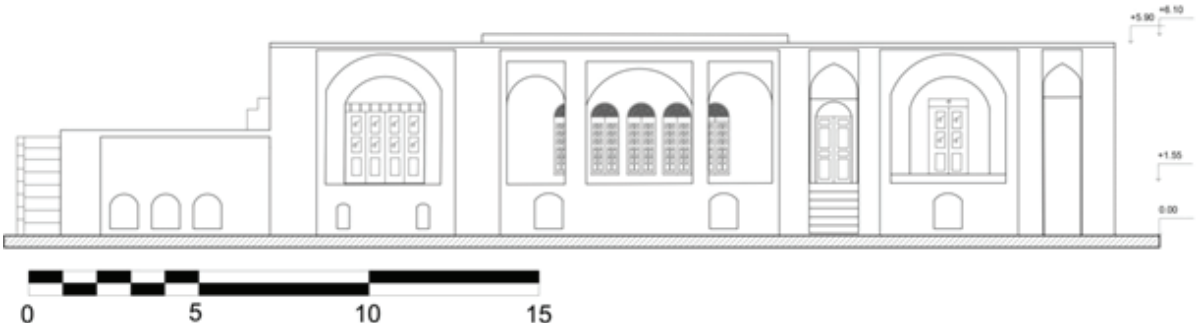

تصویر ۱۵. نمای شمالی تهیه شده از کوشک خانه‌باغ، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

تصویر ۱۶. نمای جنوبی تهیه شده از کوشک خانه‌باغ، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

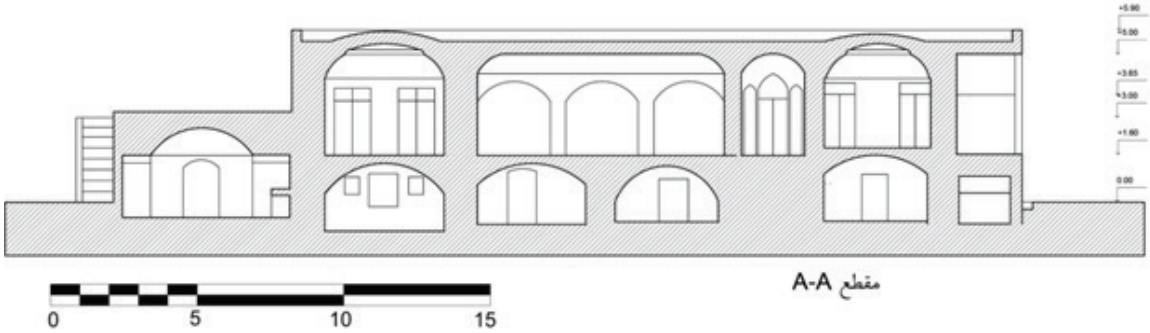

تصویر ۱۷. برش (مقطع) تهیه شده از خانه‌باغ، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

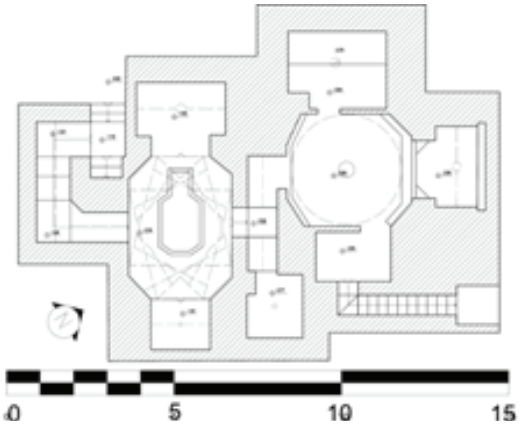

تصویر ۱۸. پلان تهیه شده از حمام خانه‌باغ، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

میزان تابش و باد مطلوب منطقه به‌خوبی بهره می‌گیرد (تصویر ۱۹).

گردش فضایی

خلق فضا در معماری تابعی از نیازهای مادی و معنوی انسان بوده و هست. یعنی ذات اصلی معماری، خلق فضاست که توسط بشر با توجه به نیاز به آرامش محیطی و آسایش اقلیمی بر پایهٔ تجربه و نیز دانش فنی صورت می‌گیرد.

بنابراین در بهترین حالت یک رابطهٔ مناسب و منطقی باید بین فضاها وجود داشته باشد تا یک محیط مناسب برای زندگی فراهم گردد. این رابطه بین چرایی و چگونگی پُر و خالی بودن فضاهای شهری و از جمله مجموعه‌های مسکونی از مهم‌ترین عوامل متعادل‌کننده است (تصویر ۲۱-۲۰).

چگونگی وحدت فضای بیرون و درون

فضای بیرون و درون معماری آنچنان به‌هم پیوسته است که هر کدام بر روی شکل و فرم یکدیگر تأثیر متقابل دارند و چیزی که امروزه با آن مواجه هستیم در برخی از طرح‌های معماری، اکثر فضاهای بیرونی از نحوهٔ قرارگرفتن ساختمان‌ها در کنار یکدیگر تعریف می‌شود یعنی خود آنها به‌تنهایی واجد ارزش و اصالتی نیستند، بلکه وقتی استقرار ساختمان‌ها مطابق اصول‌شان صورت‌گرفت، فضای حاصل بین آنها هر چه که می‌خواهد باشد، فضای بیرونی نامیده می‌شود.

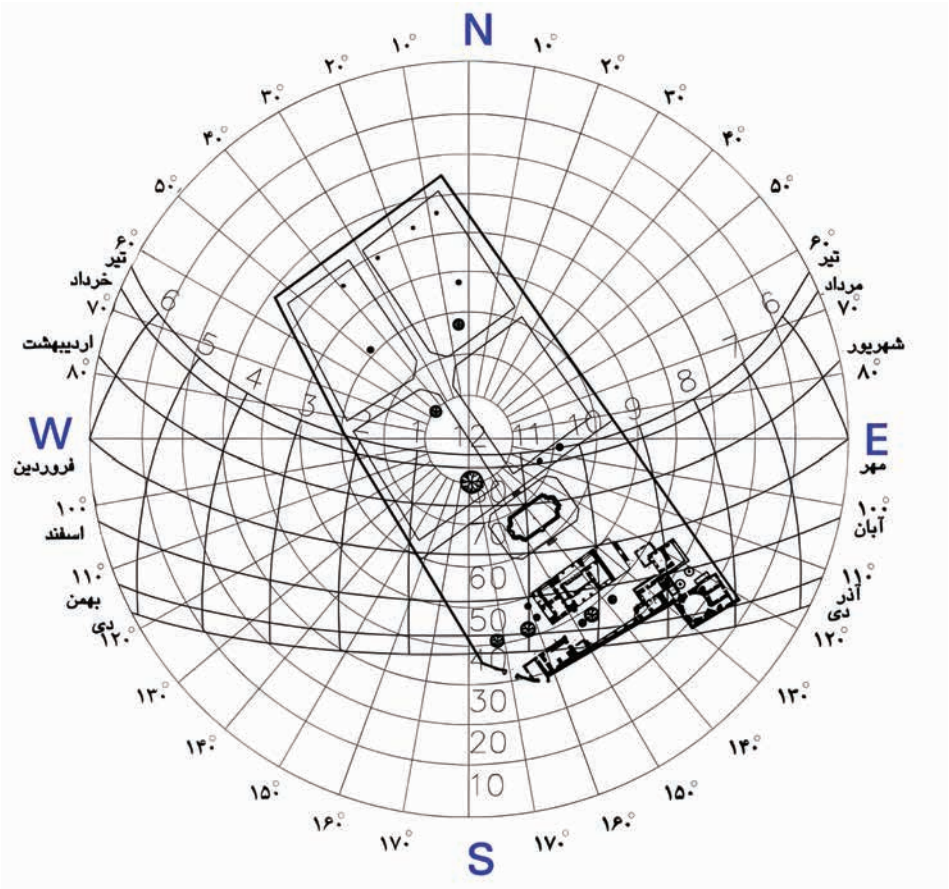

تصویر ۱۹. نحوهٔ قرارگیری خانه‌باغ بر اساس رون غالب منطقه، ترسیم: مجید حاجی‌زاده جواران

تصویر ۲۰. گردش فضایی خانه‌باغ، مأخذ: نگارنده

ولی در معماری سنتی فضای بیرونی همان نظم و قواعد درون را دارد. هیچ جزئی از درون و بیرونِ بنا خارج از قاعده نیست و همان‌طور که ساختمان‌ها فضای بیرونی را می‌سازند، خود آنها نظم خاصی را به بنا می‌دهند. بخش عمده‌ای از زیبایی، احساس آرامش و هم‌پیوندی‌ای که در بین عناصر تشکیل‌دهنده بافت‌های تاریخی فرهنگی شهرهای قدیم دیده می‌شود مدیون نظم میان دو فضای بیرونی و درونی است که در معماری سنتی ایرانی نهفته است (تصاویر ۲۲-۲۵).

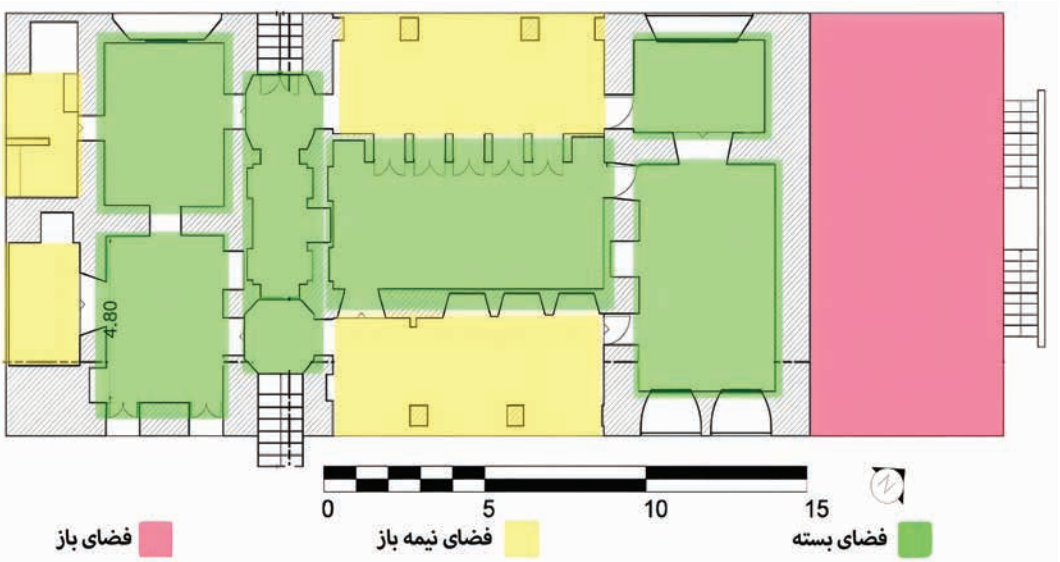

تصویر ۲۱. گردش فضایی کوشک، ترسیم: مجید حاجی‌زاده جواران

تصویر ۲۲. نمونهٔ فضای نیمه‌باز در کوشک خانه‌باغ، مأخذ: نگارنده

تصویر ۲۳. بهارخواب، نمونهٔ فضای باز در جبههٔ شرقی کوشک خانه‌باغ، دید از پشت بام، مأخذ: نگارنده

تصویر ۲۴. نمونهٔ فضای بسته و خصوصی یکی از اتاق‌های کوشک، مأخذ: نگارنده

تصویر ۲۵. نمونهٔ فضای بسته نیمه‌خصوصی- نیمه‌عمومی، مطبخ در جبههٔ جنوبی، مأخذ: نگارنده

نوع پوشش (طاق) فضاهای خانه

با در نظرگرفتن نوع اقلیم مناطق گرم و خشک کشور و شباهت بسیار زیاد ابنیه سنتی و تاریخی این مناطق به لحاظ نوع و فرم مصالح و عناصر تشکیل‌دهنده که ارتباط مستقیم با مواد و مصالح بومی مناطق کویری و اقلیم خشک آن دارد، این بنا که دارای کاربری مسکونی بوده، نیز از همان الگوها پیروی کرده است. لذا در سیستم پوششی «سقف» تمام فضاهای طبقهٔ همکف کوشک اصلی خانه‌باغ صدرمیرحسینی طاق‌هایی از نوع کرمانی استفاده شده است. لازم به ذکر است این طاق از جنبهٔ عملکردی و ساختاری بسیار به طاق آهنگ شباهت داشته و فقط در ابتدا و انتهای آن از نوعی گوشه‌سازی جهت بستن سر و ته طاق بهره گرفته شده است (تصاویر ۲۶-۲۷).

تصویر ۲۶. نمونهٔ طاق کرمانی استفاده شده در خانه‌باغ صدرمیرحسینی، مأخذ: نگارنده

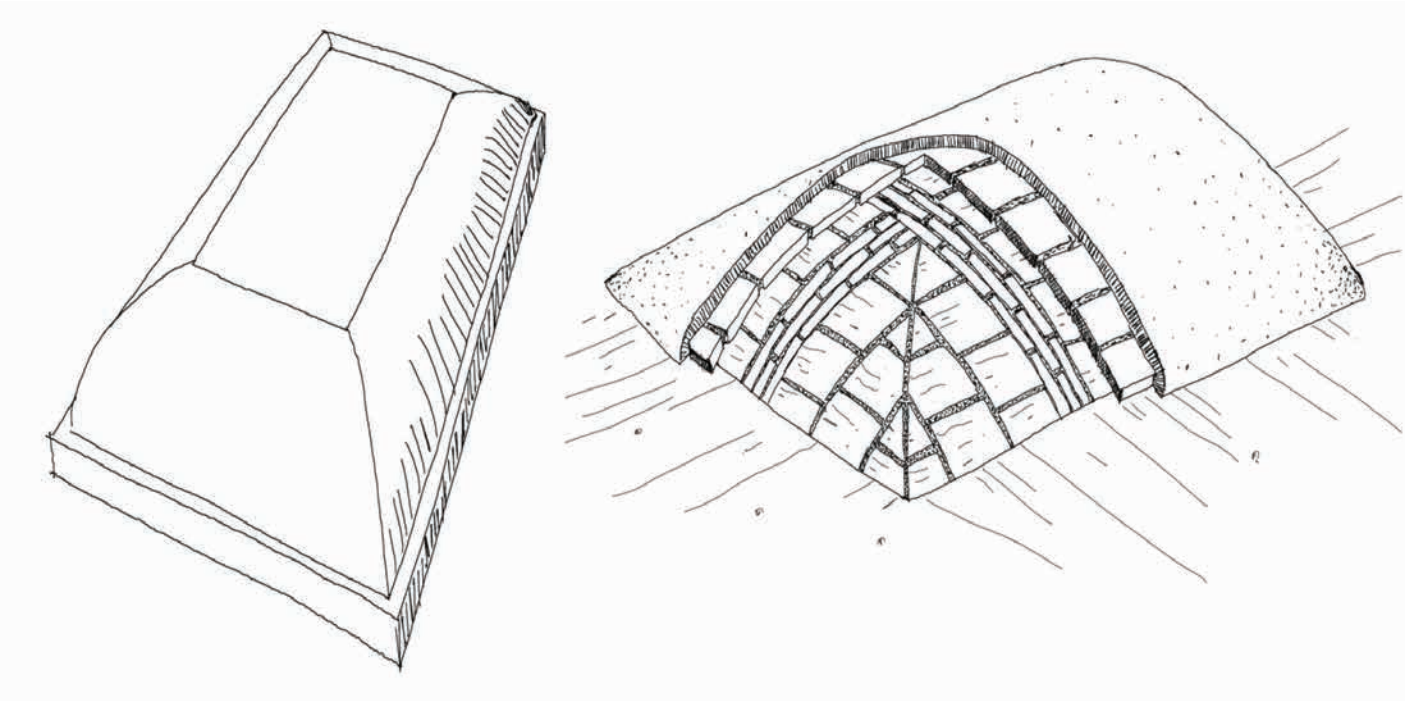

تصویر ۲۷. نمونهٔ طاق کرمانی ایوان شمالی خانه‌باغ صدرمیرحسینی، مأخذ: نگارنده

در طبقهٔ همکف در فضاهای تقسیم (هشتی)، از طاق گردچین جهت پوشش این فضاها استفاده شده و در زیر زمین کوشک اکثر طاق‌ها از نوع چهارتَرک است. پوشش فضاهای اصطبل و فضاهای خدماتی خانه نیز از نوع کرمانی است. سقف فضای گاوگرد نیز با استفاده از قوس نیم‌دایره و به‌صورت گردچین پوشیده شده، طاق کلنبو (کلمبو) در فضای مطبخ (آشپزخانه) و حمام نیز قابل ملاحظه است (تصاویر ۳۳-۲۸).

تصویر ۲۸. نمونهٔ طاق فضاهای هشتی کوشک، مأخذ: نگارنده

تصویر ۲۹. نمونهٔ طاق فضاهای زیرزمین کوشک، مأخذ: نگارنده

تصویر ۳۰. نمونه طاق فضای گاوگرد، مأخذ: نگارنده

تصویر ۳۲. نمونهٔ طاق فضای داخلی حمام، مأخذ: نگارنده

تصویر ۳۱. نمونه طاق فضای مطبخ (آشپزخانه)، مأخذ: نگارنده

تصویر ۳۳. نمایش نمونهٔ پوشش سقف (طاق) فضاهای خانه‌باغ صدرمیرحسینی، ترسیم: مجید حاجی‌زاده جواران

تزئینات

عناصر تزئینی بنای مذکور شامل موارد زیر مانند تزئینات نمای شمالی و جنوبی کوشک اصلی که در قالب نقوش آجرکاری معقلی، آلت‌چینی‌های خورشیدی بالای بازشوهای ضلع شمالی کوشک و شرفی‌های لبه بام کوشک و فضاهای جانبی خانه‌باغ می‌باشد. در رابطه با نقوش آجرکاری بنای اصلی باغ باید گفت، این نقوش شامل انواع نقوش خفته و راسته است که به‌صورت گل‌انداز نیز کار شده‌اند (تصاویر ۳۴-۳۵).

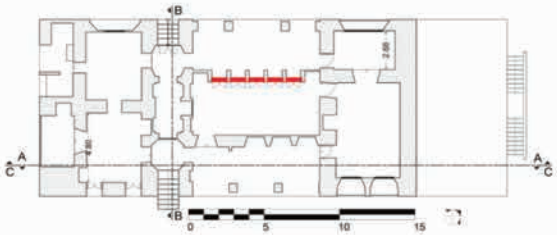

تصویر ۳۴. ترسیم نمونهٔ تزیینات چوبی و شیشه رنگی خورشیدی بالای درب‌های پنج‌دری کوشک خانه‌باغ، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

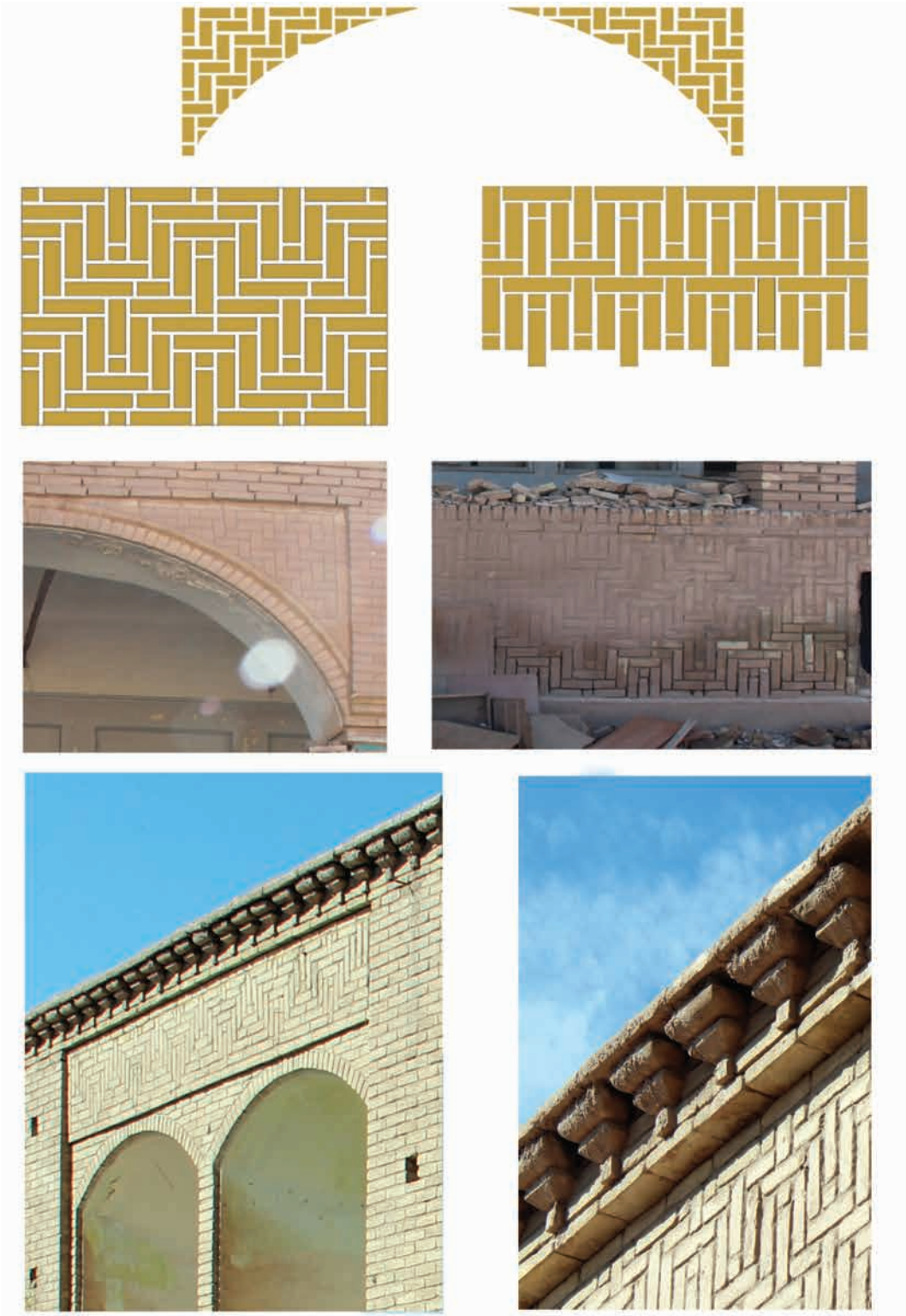

تصویر ۳۵. تزیینات آجری اجرا شده در نماهای جنوبی، شمالی و غربی کوشک خانه‌باغ،
مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

پوشش گیاهی

این بنا دارای باغی بزرگ متشکل از کرت‌بندی‌های منظم با هندسه‌ای خاص بوده که به چند باغچه تقسیم می‌شده و درون باغچه‌ها درختان متنوعی وجود داشته که اکنون تنها باغچهٔ جنوبی باقی‌مانده و اثری از درختان بخش شمالی بنا نیست. بر اساس تحقیقات میدانی مشخص شد که درختان باغ شامل درخت کاج، سرو، انار، پسته، انجیر و... می‌شده که موقعیت آنها کاملاً بر روی عکس هوایی قدیم بنا مشخص است (تصاویر ۳۶-۳۷).

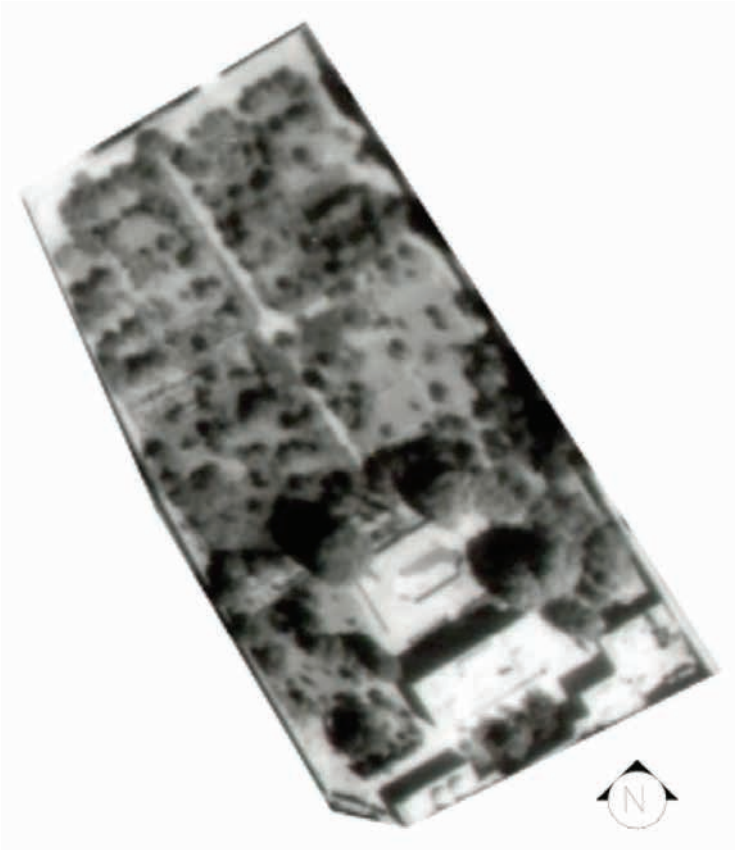

تصویر ۳۶. جدول مشخصات پوشش گیاهی خانه باغ صدرمیرحسینی، مأخذ: نگارنده، برگرفته از آرشیو سازمان نقشه‌برداری کشور

نوع و ارتفاع درختان خانه‌باغ صدر میرحسینی

نوع درخت	شکل (فرم مجازی تعریف شده)		ارتفاع در صورت موجود بودن (متر)
	پلان	نما	
کاج			–
سرو	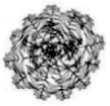		–
انار			۳/۸۰
پسته			–
موارد متفرقه (مورد، انجیر)			۴
زبان گنجشک			۵/۵۰

تصویر ۳۷. وضعیت پوشش گیاهی خانه‌باغ در عکس هوایی سال ۱۳۳۵،

مهندسی آب

مـردم قـدیم کـــرمان، بـه‌دلیل وجـود آب‌هـــای سطح‌الارضی، آب آشامیدنی خود را از طریق قنات‌ها و چاه‌ها تأمین می‌کردند. قنات‌ها در مسیر خود تنها از بعضی محل‌ها و منازل عبور می‌کردند و خانه‌ای که قنات از آن می‌گذشت، نسبت به خانه‌های دیگر ارزش بیشتری داشت، چراکه ساکنان آن می‌توانستند آب مورد نیاز خود را با زحمت کمتری به‌دست آورند بخش دیگری از آب آشامیدنی مردم از طریق چاه‌ها تأمین می‌شد و در خانه‌ها چاهی وجود داشت که آب را با «چرخ چاه» از آن بیرون می‌کشیدند.

در بعضی از خانه‌های بزرگ که دارای باغ و کشتزار بودند با وسیله‌ای به نام «چرخ گاوگرد» آب را از زمین استخراج می‌کردند که این آب، هم به مصرف کشاورزی و هم برای مصارف آشامیدن مورد استفاده قرارمی‌گرفت.

در خانه‌باغ مذکور نیز به‌دلیل وجود سطح وسیع فضای سبز و درختان پسته موجود در آن، از چرخ گاوگرد استفاده می‌شده و منبع تأمین آب موردنیاز مصرف روزانه ساکنین و آبیاری درختان بوده است. در نقاطی که سطح آب زیرزمینی پایین‌تر از حد معمول است آب چاه را با استفاده از چرخ‌هایی بالا می‌کشند که شبیه چرخ چاه‌کنی است. پره‌های این چرخ‌ها به شکل چلیپا یا استوانه‌ای بوده که میله‌ای از محور میانی آن گذشته و دسته چرخ، با یک شکستگی، به آن متصل شده است. در مواردی که استخراج آب از چاه‌ها در حجمی گسترده و به منظور آبیاری مزارع و تأمین آب مورد نیاز ساکنین و نیز احشام باشد «مثلاً در بسیاری از مناطق نیمهٔ جنوبی ایران و برای آبیاری صیفی‌کاری‌ها، استفاده از نیروی انسانی کافی نیست و بدین‌منظور از چرخ‌های مخصوص و نیروی حیواناتی چون گاو، اسب و قاطر و گاه در پاره‌ای از مناطق نیز از شتر استفاده می‌شده» این چاه‌ها به گاوگرد (دولاب) معروف است (تصویر ۳۸).

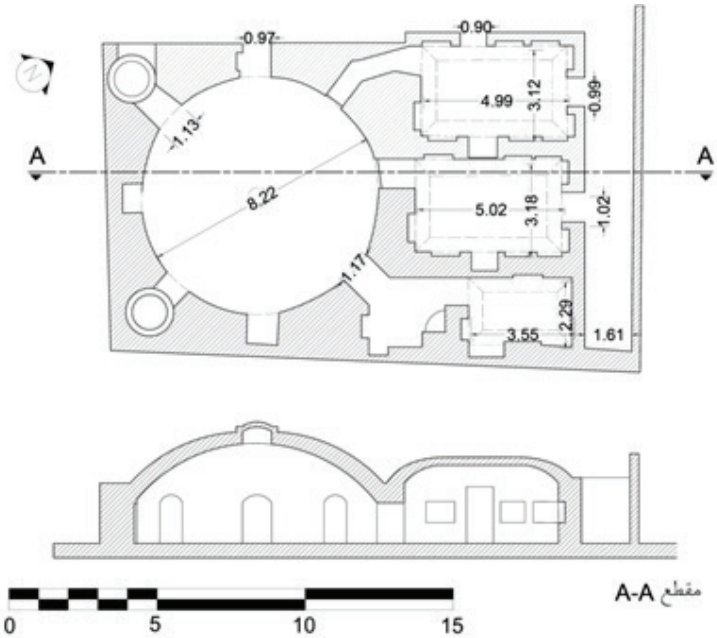

تصویر ۳۸. پلان و برش تهیه شده از فضای گاوگرد خانه باغ صدرمیرحسینی، سال ۱۴۰۰، مأخذ: دفتر فنی ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان

ویژگی‌های کالبدی

برخی از ویژگی‌های کالبدی شاخص خانه‌باغ صدرمیرحسینی به شرح ذیل است:

- مرکزیت بنای کوشک در جنوب باغ، جهت تأکید بر محوریت و مرکزیت آن در ساختار فضایی خانه‌باغ.
- مقاوم بودن بنا با توجه به دو طبقه بودن آن (زیرزمین و همکف) در برابر حوادث طبیعی و محیطی.
- بهره‌گیری از تناسبات کمی و کیفی خاص معماری اصیل ایرانی در نما و پلان.
- جهت‌گیری مناسب کوشک بر اساس رون غالب منطقه «رون کرمانی»، جهت بهره‌گیری از باد و نور مطلوب در فصول مختلف سال.
- جانمایی بازشوها در عمق درگاهی‌ها، جهت کاهش میزان ورود نور به داخل در فصل تابستان.
- ساخت بنا به‌صورت دو سطحی (زیرزمین و همکف)، به‌جهت کاهش تأثیر تغییرات دما در شبانه‌روز.
- بهره‌گیری از تقارن محوری در نما (تصویر ۳۹).

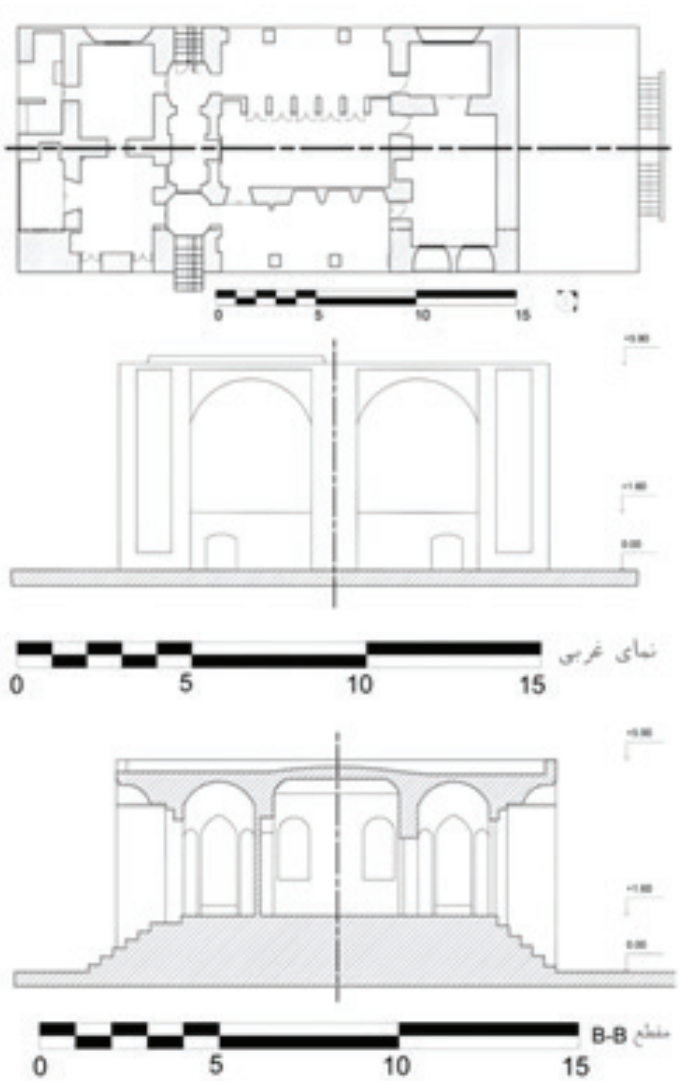

تصویر ۳۹. نمایش بهره‌گیری از تقارن در ساختمان که در نما، برش و پلان کوشک خانه‌باغ به وضوح قابل مشاهده است، ترسیم: مجید حاجی‌زاده جواران.

- بهره‌گیری از حمام و چاه‌گاوگرد.
- بهره‌گیری از مصالح بوم‌آورد و تکنیک‌های ساخت بومی، جهت همگون‌سازی با محیط پیرامون و اقلیم خاص منطقه و همچنین ساده نمودن فعالیت‌های تعمیر و نگهداری برای ساکنین، در زمان استفاده از بنا.
- بهره‌گیری مناسب از دو عنصر آب و فضای سبز در کنار هم به‌منظور نزدیک‌تر نمودن فضاهای کالبدی داخل و خارج کوشک با طبیعت به لحاظ تأثیر روانی و معنایی.
- توجه به حریم خصوصی و نیمه‌خصوصی در فضاهای داخلی علی‌رغم الگوی برونگرای کوشک مرکزی بنا.
- دانه‌بندی اجزاء تشکیل دهنده کالبد بنا به‌گونه‌ایست که پیوستگی و هم‌پیوندی را در کلیت ساختار خود حفظ کرده است.
- رعایت سلسله مراتب جهت دسترسی به فضاهای اصلی و پیرامونی بنا.
- رعایت تناسبات و مقیاس‌های انسانی در طراحی فضاهای اصلی و جانبی.

نتیجه‌گیری

خانه‌باغ صدرمیرحسینی از آثار شاخص معماری در کرمان، مربوط به دورهٔ پهلوی اول به‌شمار می‌رود که ویژگی‌های قابل توجهی دارد. کوشک (ساختمان اصلی) این خانه‌باغ به‌صورت بنایی منفرد و مستقل از دیگر فضاها، چهار نمای مستقل دارد که توجه به موقعیت زمین بسترِ شکل‌گیری آن در مناسب‌ترین موقعیت مکانی قرارگرفته و سطح اندکی از کل فضای باغ را اشغال می‌کند و به‌نحوی ساخته شده که دید و منظر ایده‌آلی نسبت به حوض آب و باغ جلوی آن دارد. تنوع فضاهای داخلی و نیز بهره‌گیری از تقارن در زمین و پلان بنا، از دیگر ویژگی‌های بارز این خانه‌باغ است.

طبق بررسی‌های صورت‌گرفته بر روی شکل و فرم و تناسبات فضایی خانه‌باغ‌های همجوار نمونه مورد مطالعه، ساختار فضایی این خانه‌باغ طبق الگوهای به‌دست آمده، از نوع (D)، «کوشک در ابتدای زمین است» و سایر فضاهای سرپوشیده خدماتی نیز در جبهه جنوبی باغ و کوشک اصلی قرارگرفته‌اند (تصویر ۴۰).

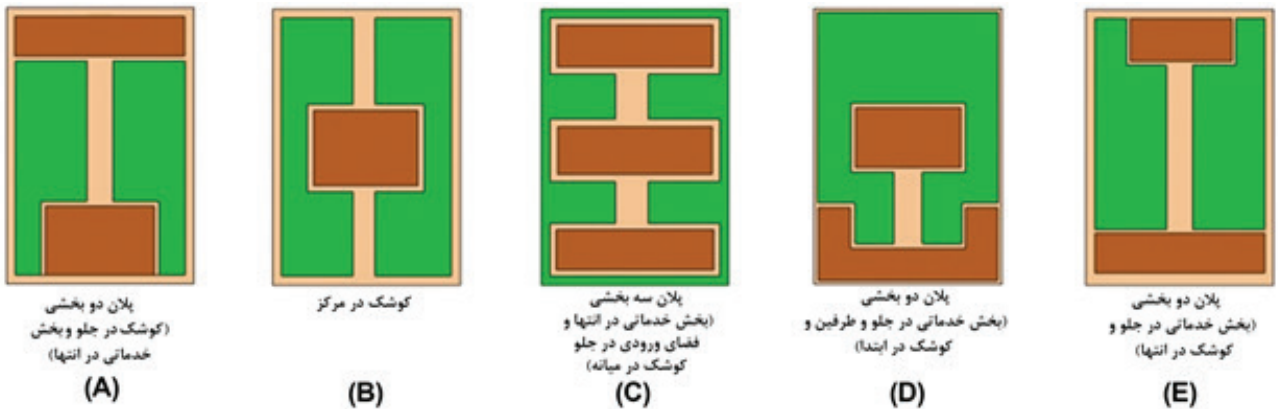

تصویر ۴۰. نمایش الگوی ساخت خانه‌باغ‌های موجود در محدوده موضوع مورد پژوهش، مأخذ: نگارنده

کتابنامه

آرشیو دفتر فنی، ادارهٔ کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان کرمان.

سلیمانی روزبهانی، پیمان (۱۳۹۸). «خانه‌باغ فریدون سروشیان در کرمان»، گلستان هنر، ش ۱۸، ص ۳۳-۲۴.

نعیما، غلامرضا (۱۳۸۵). باغ‌های ایران، تهران: انتشارات پیام.

وزیری کرمانی، احمدعلی‌خان (۱۳۶۴). تاریخ کرمان، ج اول، چ سوم، تهران: انتشارات علمی.

سایت خبری تحلیلی یک صفحه.

سایت Google map

http://www.yeksafe.com/index.php/cultural/1167-ronamyi1